

УДК: 159.923.2:378

© Хомуленко Б.В., 2014 р.

orcid.org/0000-0002-8387-1690

Б.В. Хомуленко

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПСИХОДІАГНОСТИКА РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГА

У статті представлені результати розробки теоретичної моделі рольової структури особистості психолога та емпіричної перевірки методики її дослідження. Представлені теоретичні підходи до поняття «рольова структура особистості». Виконана стандартизація методики «Опитувальник рольової структури особистості психолога», визначені її валідність та надійність. Показана висока ре-тестова надійність опитувальника. Отримана факторна структура опитувальника, представлена такими рольовими структурними компонентами, як «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Науковець», «Учитель», «Ідентифікатор емоцій». Опитувальник містить 28 тверджень, які відображають параметри рольової структури особистості психолога. Опитувальник може використовуватись практичними психологами у процесі підвищення їх професійної кваліфікації.

Ключові слова: рольова структура особистості психолога, професійні ролі психолога, психометричні дослідження.

Б.В. Хомуленко

ПСИХОДІАГНОСТИКА РОЛЕВОЙ СТРУКТУРЫ ЛИЧНОСТИ ПСИХОЛОГА

В статье представлены результаты разработки теоретической модели ролевой структуры личности психолога и эмпирической проверки методики ее исследования. Представлены теоретические подходы к понятию «ролевая структура личности». Выполнена стандартизация методики «Опросник ролевой структуры личности психолога», определены ее валидность и надежность. Полученная факторная структура опросника, представлена такими ролевыми структурными компонентами, как «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Ученый», «Учитель», «Идентификатор эмоций». Опросник содержит 28 утверждений, которые отражают параметры ролевой структуры личности психолога.

Ключевые слова: ролевая структура личности психолога, профессиональные роли психолога, психометрические исследования.

B.V. Khomulenko

PSYCHODIAGNOSTICS OF THE ROLE STRUCTURE OF THE PSYCHOLOGIST'S PERSONALITY

The results of the theoretical model and its empirical verification of the psychologist's role structure of personality research method are presented in the article. Theoretical approaches to the concept of "role-playing personality structure" and

standardization of methodology "The Questionnaire on a Role Structure of a Psychologist's Personality" are presented in the article, its validity and reliability are figured out. The questionnaire high re-testing reliability is shown. The resulting factor structure of the questionnaire is received. It is presented with such role structural components such as "Counsellor", "Psychotherapist", "Trainer", "Scientist", "Teacher", "Emotion Indicator". The questionnaire contains 28 statements that reflect the parameters of psychologist's role structure of a personality. The questionnaire may be used by practical psychologists in the process of improving their professional qualification.

Key words: role structure of a psychologist's personality, psychologist's professional roles, psychometric studies.

Актуальність дослідження обумовлена вимогами сучасної психологічної практики у розробці психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження особистості практичного психолога. Рольовий підхід виступає переконливим теоретичним підґрунтям для дослідження особистості психолога та його функціональних обов'язків [6; 7].

Враховуючи актуальність та недостатню розробленість зазначеної проблеми, **метою** роботи є розробка та апробація опитувальника, спрямованого на діагностику рольової структури особистості психолога.

Щодо **міри наукової розробки проблеми** слід зазначити, що дослідження у даному напрямку представлені роботами, присвяченими проблематиці рольової компетентності особистості. Концептуальній моделі опитувальника рольової структури особистості передували положення про соціальні та професійні ролі особистості у дослідженнях М.Д. Левітова, В.Г. Максимова, З.М. Мірошник [2 – 4].

Виклад основного матеріалу. На основі описаних вище феноменологічних проявів рольової структури були сформульовані тридцять первинних тверджень, що імовірно відображають параметри рольової структури особистості психолога. Для кожного твердження випробовуваних пропонувалося вибрати одну із п'яти варіантів відповідей: «зовсім не згодний», «скоріше не згодний, ніж згодний», «не можу визначитись», «скоріше згодний, ніж не згодний», «повністю згодний».

Психометрична вибірка. В досліджувану вибірку увійшли 197 чоловік – практичних психологів ЗОШ м. Кривий Ріг, Харків, Одеса та Херсон.

Випробовуваним пропонувалася наступна *інструкція*: «Шановний респонденте, оцініть, будь ласка, в балах від 1 до 5, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними по відношенню до самого себе. При оцінці використовуйте наступну шкалу:

«зовсім не згодний 1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ повністю згодний»

Обробка даних проводилася в пакеті Statistica 6.

Надійність опитувальника. Першим кроком в обробці отриманих сирих даних була перевірка внутрішньої узгодженості опитувальника. Для цього розраховувалася статистика альфа Кронбаха для шкали, що включає всі 30 пунктів. Величина альфа Кронбаха для шкали із 30 запитань склала 0,901, що є вищою за мінімально припустиму величину, яка становить 0,7.

Розраховані показники альфа Кронбаха для кожного пункту опитувальника вказують на те, що пункти 8 «Мені подобається використовувати тести і проєктивні методики у своїй професійній діяльності», 24 «У моїй бібліотеці велика кількість психодіагностичних довідників» погіршують психометричний показник одномоментної надійності, оскільки показник альфа Кронбаха для зазначених пунктів опитувальника, якщо вони будуть видалені з нього, становитиме 0,903. Можна стверджувати, що дані пункти не володіють високою диференційною силою і їх можна виключити із кінцевої версії опитувальника. Видалення цих пунктів привело до збільшення величини альфа Кронбаха, яка становить 0,903 і є прийнятною величиною внутрішньої узгодженості пунктів опитувальника педагогічної рефлексивності викладачів.

Конструктна валідність опитувальника. Для виявлення внутрішньої структури методики проводився факторний аналіз, що дозволяє операціоналізувати трактування методики як сукупності латентних факторів (шкал) і спостережуваних змінних (пунктів), виявити і проаналізувати структуру зв'язків латентних змінних досліджуваної методики з критерійними латентними і вимірюваними змінними, тобто визначити факторний склад і факторні навантаження результату методики.

За результатами експлораторного факторного аналізу (з кутовим обертанням) було виділено шість факторів, які не корелюють один з одним (коефіцієнти кореляції становлять від 0,008 до 0,012).

Перший фактор (інформативність 13,11%) утворили пункти: 2, 7, 17, 25, 15, 13, 1 (представлені у порядку убавання факторного навантаження). Зміст пунктів, що утворили даний фактор, (наприклад, пункт 2 «Завжди підтримую і наставляю своїх клієнтів», або 15 «Виступає помічником у рішенні життєвих проблем моїх клієнтів») розкриває наставницьку та фасилітативну функції психолога у здійсненні практичної діяльності та може бути позначений як *фактор «Консультант»*.

Другий фактор (інформативність 12,39%) об'єднав наступні пункти: 10, 21, 3, 29, 30 (також перераховані у порядку убавання факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей фактор (показовими є пункти 10 (із найбільшим навантаженням (0,797) «Я захоплююся психотерапією і часто використовую цей вид роботи з клієнтом у своїй діяльності») та пункт 21 «У моїй бібліотеці багато психотерапевтичної

літератури» полягає у здійсненні психотерапевтичної функції тому, фактор може бути названий «*Психотерапевт*».

Третій фактор (інформативність 9,06%) представлений пунктами 9, 27, 28, 26, 18, 16. Психологічний зміст пунктів полягає у змісті показового пункту 9 «Бути груповим тренером – дуже важлива професійна компетенція психолога» та 28 «Мене приваблює робота коуча у професії психолога», тому, на наш погляд, фактор може бути позначений «*Тренер*».

Четвертий фактор (інформативність 9,28%) утворений пунктами 11, 23, 12. Так, пункт 11 «Мені подобається науково-дослідна діяльність психолога», 23 «Я володію засобами математичної статистики і часто їх використовую у своїй професії» та 12 «Я часто публікую науково-методичні статті за результатами моєї професійної діяльності» відображають функціонально-рольові позиції психолога, зміст яких полягає у ролі «*Науковця*».

П'ятий фактор (інформативність 7,99%) представлений пунктами 6, 5, 4, зміст яких пояснюється пунктом із найбільшим навантаженням (6 «Я виступаю учителем і наставником для своїх клієнтів») і розкриває сутність ролі «*Учитель*».

Шостий фактор (інформативність 6,81%) утворений пунктами 22, 14, 19, 20 зміст яких пояснений пунктом 22 «Уміння ідентифікувати емоції клієнта – дуже важлива професійна якість психолога» розкриває дійово-поведінкові особливості педагогічної рефлексивності – розкриває роль «*Ідентифікатор емоцій*».

Отже, перший латентний фактор – «*Консультант*» обумовлює наступні пункти «Опитувальника рольової структури особистості психолога»: 1, 2, 7, 13, 15, 17, 25. Другий фактор — «*Психотерапевт*» обумовлює пункти опитувальника: 3, 10, 21, 29, 30. Третій фактор – «*Тренер*»: 9, 16, 18, 26, 27, 28. Четвертий фактор – «*Науковець*»: 11, 12, 23. П'ятий фактор – «*Учитель*»: 4, 5, 6. Шостий фактор – «*Ідентифікатор емоцій*»: 14, 19, 20, 22.

Таким чином, кінцева версія опитувальника рольової структури особистості психолога включає шість факторів — «*Консультант*» (7 пунктів), «*Психотерапевт*» (5 пунктів), «*Тренер*» (6 пунктів), «*Науковець*» (3 пункти), «*Учитель*» (3 пункти) та «*Ідентифікатор емоцій*» (4 пункти). Дана психодіагностична методика відповідає сучасним вимогам до психометричного обґрунтування особистісних опитувальників.

Ретестова надійність опитувальника. Повторне тестування однієї і тієї ж вибірки (50 респондентів) було проведено з інтервалом у чотири тижні. Кореляція між результатами першого та другого тестування виявилася на рівні $r = 0,761$, що свідчить про достатньо високу ретестову надійність опитувальника.

Побудова нормативної шкали. В табл. 1 представлені описові статистики «Опитувальника рольової структури особистості психолога».

Таблиця 1
Описові статистики «Опитувальника структури рольової особистості психолога»

Показники рольової структури особистості психолога	M±σ	Мінімальне значення	Максимальне значення
Консультант	25,15±4,97	12,00	35,00
Психотерапевт	16,87±4,50	5,00	25,00
Тренер	24,10±3,63	13,00	30,00
Науковець	8,36±2,68	3,00	15,00
Учитель	11,73±2,32	3,00	15,00
Ідентифікатор емоцій	14,46±2,73	6,00	20,00

При розбивці на три інтервали граничні значення норми для показника за фактором «Консультант» становлять 18-27 балів, для показника за фактором «Психотерапевт» – 12-18 балів, для показника за фактором «Тренер» – 18-25 балів, для показника за фактором «Науковець» – 7-12 балів, для показника за фактором «Учитель» – 7-10 балів, за фактором «Ідентифікатор емоцій» – 9-16 балів.

Дискримінативна валідність «Опитувальника рольової структури особистості викладача» перевірялась шляхом визначення кореляційних зв'язків показників ролей із показниками рольової компетентності за методикою П.П. Горностая [1] (таблиця 2) та кореляційними зв'язками із показниками рольових позицій за анкетною «Ролі психолога». Встановлено статистично значущі зв'язки між показником рольової глибини та такими ролями психолога, як «Психотерапевт» та «Ідентифікатор емоцій» ($p < 0,01$), а також між рольовою гнучкістю та ролями «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер» ($p < 0,01$).

Виходячи з отриманих даних, розвинута рольова структура особистості психолога передбачає високу рольову компетентність особистості психолога. Одні ролі передбачають більш розвинуту рольову гнучкість, яка дозволяє психологу змінювати ролі відповідно до функцій професійного завдання, інші – рольову глибину, що дозволяє успішно виконувати функціональну роль, повністю поглинаючись у неї.

Розглянемо кореляційні зв'язки між показниками рольових позицій, представлених в опитувальнику та анкеті (рис. 1).

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки показників ролей та рольової компетентності психолога, n=51

Показники рольової структури особистості психолога	Показники рольової компетентності	
	Рольова глибина	Рольова гнучкість
Консультант	0,13	0,32
Психотерапевт	0,32	0,31
Тренер	0,11	0,37
Науковець	-0,02	0,16
Учитель	-0,14	0,34
Ідентифікатор емоцій	0,42	0,07

З рис. 1 видно, що показники рольових позицій за анкетною, що відображають міру важливості і представленості ролей у професійній діяльності психологів, пов'язані із показниками рольових позицій рольової структури особистості психолога. Розглянемо їх більш детально.

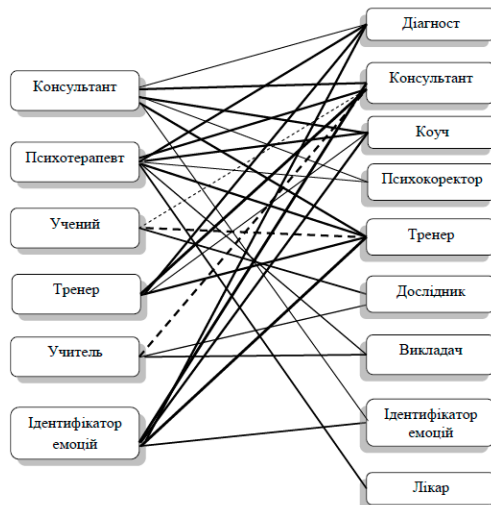

Рис. 1. Схема кореляційних зв'язків між показниками рольових позицій за опитувальником та анкетною.

Примітка: **————** – $p < 0,0001$; **————** – $p < 0,001$; **————** – $p < 0,01$.

Встановлено, що показники рольової позиції «Консультант» (рис.2) позитивно корелюють із оцінками ролей «Діагност» (0,19, $p < 0,01$), «Консультант» (0,28, $p < 0,001$), «Коуч» (0,27, $p < 0,001$), «Ідентифікатор емоцій» (0,15, $p < 0,05$), «Тренер» (0,30, $p < 0,001$). Отже роль консультант як функціональний компонент структури особистості психолога розкривається у таких рольових позиціях, які передбачають, власне, консультативну, діагностичну, тренерську діяльність, а також здатність до коучінгу та ідентифікації емоційних станів клієнта.

Отже, рольова позиція консультанта є найбільш змістовно-функціонально наповненою. Роль «Консультанта» передбачає чимало різнорідних функціональних завдань та обов'язків психолога.

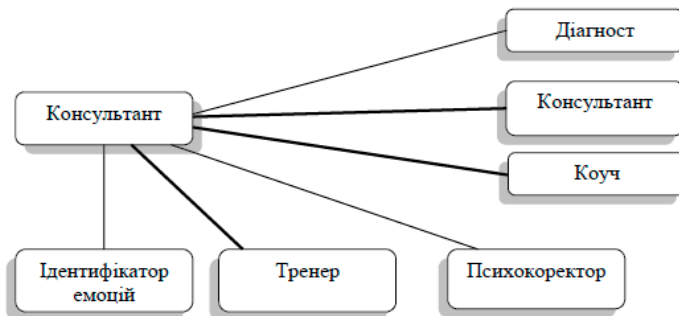

Рис. 2. Схема кореляційних зв'язків між показниками рольової позиції «Консультант» із показниками ролей за анкету.

Примітка: **————** – $p < 0,0001$; **———** – $p < 0,001$; **——** – $p < 0,01$.

Структурно-особистісна роль «Психотерапевта» (рис. 3) пов'язана із оцінкою таких рольових позицій, як «Діагност» (0,34, $p < 0,0001$), «Консультант» (0,36, $p < 0,0001$), «Психокоректор» (0,21, $p < 0,01$), «Тренер» (0,40, $p < 0,0001$), «Викладач» (0,20, $p < 0,01$), «Коуч» (0,35, $p < 0,0001$). Отже, діяльність психолога-психотерапевта також є полі функціональною та, на відміну від ролі консультанта, відзначається функцією психокоректора.

Виявилось, що роль «Ученого» (рис. 4) пов'язана із такими оцінками рольових позицій психолога, як «Дослідник» (0,25, $p < 0,001$), «Консультант» (-0,36, $p < 0,0001$), «Тренер» (-0,45, $p < 0,0001$). Отже, функціональний зміст ролі ученого передбачає експериментально-дослідницьку діяльність, окрім цього роль «Ученого» протиставляється рольовим позиціям «Кон-

сультанта» і «Тренера», що несуть суто практичний, психолого-прикладний зміст професії психолога.

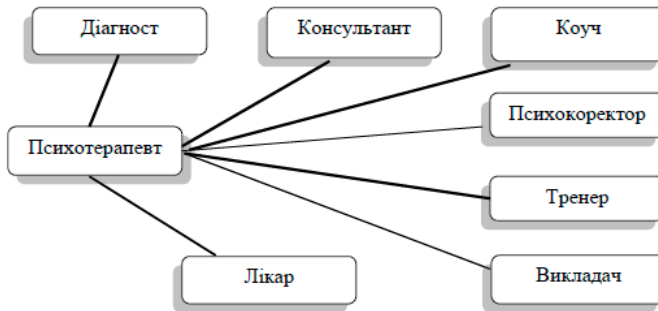

Рис. 3. Схема кореляційних зв'язків між показниками рольової позиції «Психотерапевт» із показниками ролей за анкетною.

Примітка: ———— — $p < 0,0001$; ———— — $p < 0,001$; ———— — $p < 0,01$.

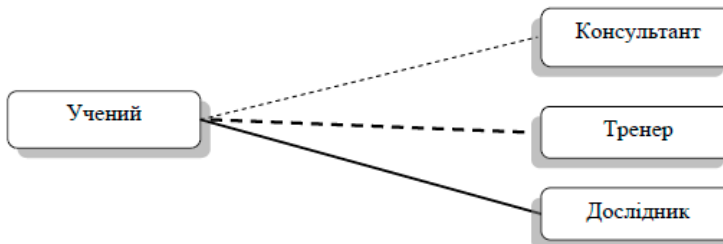

Рис. 4. Схема кореляційних зв'язків між показниками рольової позиції «Учений» із показниками ролей за анкетною.

Примітка: ———— — $p < 0,001$; - - - - - — $p < 0,001$; ———— — $p < 0,01$.

Роль «Тренера» (рис. 5) розкривається через рольові позиції «Консультанта» (0,26, $p < 0,001$), «Діагносту» (0,26, $p < 0,001$), «Коуча» (0,20, $p < 0,01$) та «Тренера» (0,21, $p < 0,01$). Суто практична функціональна наповненість змісту ролі тренера реалізується через діагностичну, консультативну функції та виконується у процесі діяльності тренера та коуча. Такі дані свідчать про спорідненість ролей коуча та тренера.

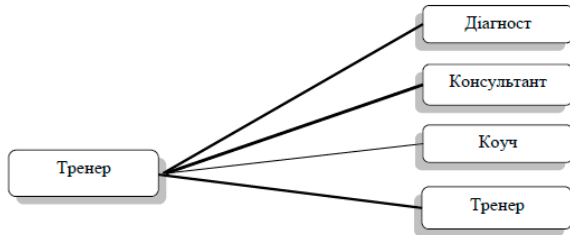

Рис. 5. Схема кореляційних зв'язків між показниками рольової позиції «Тренер» із показниками ролей за анкетною.

Примітка: **————** – $p < 0,0001$; **————** – $p < 0,001$; **———** – $p < 0,01$.

Роль «Учителя» (рис. 6) реалізується завдяки функціонуванню ролей «Викладача» (0,22, $p < 0,01$) та «Дослідника» (0,25, $p < 0,001$). Такі дані свідчать про спорідненість відповідних психолого-педагогічних та науково-дослідницьких функцій психолога-фахівця. Встановлений негативний зв'язок із показниками ролі «Консультанта» (-0,23, $p < 0,01$) свідчить про те, що вибірка психологів розподілена на психологів-практиків, що віддають перевагу консультативній діяльності та психологів-теоретиків (викладачів психології), і, на думку психологів, ці ролі є протилежними у функціонально-рольовій структурі особистості психолога.

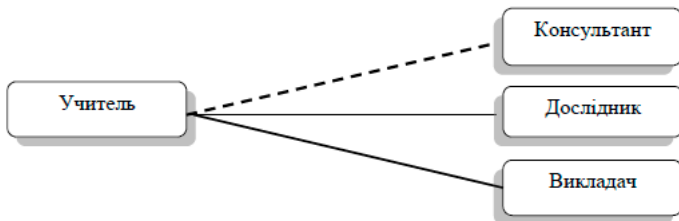

Рис. 6. Схема кореляційних зв'язків між показниками рольової позиції «Учитель» із показниками ролей за анкетною.

Примітка: **————** – $p < 0,001$; **-----** – $p < 0,001$; **———** – $p < 0,01$.

Встановлено зв'язки між показниками ролі «Ідентифікатор емоцій» (рис. 7) та показниками ролевих позицій «Діагност» (0,40, $p < 0,0001$), «Консультант» (0,41, $p < 0,0001$), «Коуч» (0,46, $p < 0,0001$), «Тренер» (0,51, $p < 0,0001$), «Ідентифікатор емоцій» (0,27, $p < 0,001$).

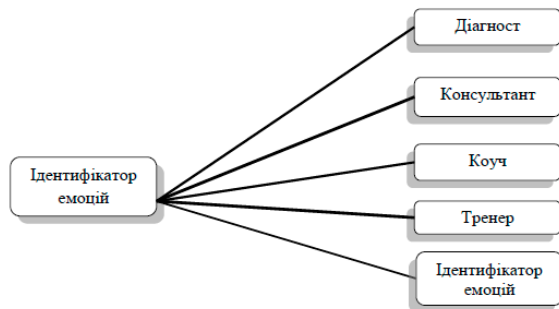

Рис. 7. Схема кореляційних зв'язків між показниками ролі «Ідентифікатор емоцій» та ролями «Діагност», «Консультант», «Коуч», «Тренер» та «Ідентифікатор емоцій».

Примітка: **————** – $p < 0,0001$; **————** – $p < 0,001$.

Таким чином, ідентифікація емоцій клієнта як функція відповідної ролі розкривається у діяльності тренера та консультанта (ролі «Тренера» та «Консультанта») протягом робочого процесу цих фахівців, виявляється у здатності до діагностики психічного стану клієнта, його проблем (роль «Діагноста» та «Ідентифікатора емоцій»). Високі коефіцієнти кореляцій за даною роллю свідчать про її ключову значущість у функціонально-рольовій структурі особистості психолога.

Таким чином, рольова структура особистості психолога у межах нашого дослідження представлена такими ролями, як «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Науковець», «Учитель» та «Ідентифікатор емоцій».

Стандартизація опитувальника рольової структури особистості психолога показала його високу надійність та валідність. Опитувальник має високу тест-ретестову надійність та може використовуватись для дослідження особистісних особливостей практичного психолога.

Висновки.

Опитувальник «Рольова структура особистості психолога» спрямований на діагностику таких провідних функціональних ролей, як «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Науковець», «Учитель» та «Ідентифікатор емоцій».

Стандартизація опитувальника рольової структури особистості психолога показала його високу надійність та валідність. Опитувальник має високу тест-ретестову надійність та може використовуватись для дослідження особистісних особливостей практичного психолога.

Література

1. Горноста́й П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П. Горноста́й. — К.: Интерпресс ЛТД, 2007. — 312 с.
2. Левитов Н.Д. Теория ролей в психологии / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии. — 1969. — 36. — С. 150-158.
3. Максимов В.Г. Системно-ролевая теория формирования личности педагога / В.Г. Максимов, О.Г. Максимова, Н.Ю. Савчук. — М.: Academia, 2007. — 536 с.
4. Мірошник З.М. Рольова структура особистості вчителя початкових класів: [Монографія] / З.М. Мірошник. — Х.: ХНПУ, 2011. — 306 с.
5. Хомуленко Б.В. Рольова структура особистості психолога / Б.В. Хомуленко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць / За заг.ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. — Т.2. — Вип. 11(99). — Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. — С. 296-302.
6. Хомуленко Т.Б. Семантичний простір ролевих позицій вчителя / Т.Б.Хомуленко, З.М. Мірошник // Вісник Одес. нац. ун-ту. Психологія. — Т. 16. — Одеса: ОНУ, 2011. — С. 170-178.
7. Хомуленко Т.Б. К проблеме компонентного состава игротехнической компетентности субъекта активности / Т.Б.Хомуленко, И.В. Гордиенко-Митрофанова // Проблемы сучасної педагогічної освіти: Зб. статей / Педагогіка і психологія. — Вип. 45. Ч.ІІІ. — Ялта: Кримський гуманітарний університет, 2014. — С. 298-306.